STUDIA I SZKICE

Adam Jelonek
Mohamed Mustafa Ishak

KWESTIE ETNICZNE I ASPIRACJE NARODOWE, A POLITYKA BUDOWY „ZJEDNOCZONEGO NARODU MALEZJI”

Rozwiązanie problemów odnoszących się do szeroko pojmowanej kwestii etnicznej stanowi od lat centralne zadanie stojące przed malezyjską polityką i politykami. Jeśli pominiemy tragiczne wydarzenia 1969 r., do których doprowadziły napięcia etniczne¹, Malezji z powodzeniem udawało się utrzymać względną stabilność jej systemu politycznego. Dynamiczny rozwój gospodarczy i stałe podnoszenie standardu życia mieszkańców kraju skutecznie łagodziły rozmaite potencjalne napięcia. Mimo to, ideę zbudowania „zjednoczonego narodu” malezyjskiego, w kraju zamieszkałym przez kilkadziesiąt narodów, narodowości i grup etnicznych zaliczano najczęściej do sfery politycznej *science fiction*.

W naszym artykule chcielibyśmy poruszyć kilka zasadniczych, a zarazem delikatnych, kwestii odnoszących się do tej idei w kontekście koncepcji konstruowania *Bangsa Malaysia* (Zjednoczonego Narodu Malezyjskiego) zawartej w projekcie *Wizja 2020* premiera Mahathira bin Mohammada. Autorzy chcieliby tutaj określić społeczno-polityczne parametry, które nieustannie wpływają na bieżącą politykę narodowościową władz, a także ocenić żywotność projektu *Bangsa Malaysia* w kontekście wyzwań wynikających z nieustannej gry sił etnicznych i nacjonalizmów. Ścieranie się rozmaitych interesów narodowościowych stanowi nieodłączny element kultury politycznej Federacji Malezji. Proces ten ukształtował z jednej strony zasadę mobilizacji politycznej obywateli opartej na kryteriach etnicznych, z drugiej zaś skutecznie blokował wszelkie projekty narodowościowej integracji ludności kraju. Niniejszy artykuł próbuje wskazać, że projekt budowy *Bangsa Malaysia*

¹ Po wyborach parlamentarnych, w związku z nieporozumieniami na ich tle między społecznością chińską a malajską, 13 maja 1969 r. rozpoczęły się kilkudniowe walki uliczne i wzajemne pogromy. *Redakcja*

w takiej sytuacji może być różnorodnie interpretowany. Można go postrzegać jako znaczącą próbę, podjętą przez państwo, zmierzającą do pogodzenia współzawodniczących ze sobą nacjonalizmów. Idea *Bangsa Malaysia* bywa także interpretowana zupełnie inaczej, a mianowicie jako próba konsolidacji malajskiego nacjonalizmu w imię identyfikacji wszystkich obywateli z malezyjskim państwem, to jest w istocie rozwoju „obywatelskiego nacjonalizmu” (w anglosaskim rozumieniu tego terminu) albo też kreacji „ponadetnicznej” tożsamości narodowej.

Sam pomysł budzi zatem liczne kontrowersje, a zastrzeżenia wysuwane wobec niego odnoszą się do rozmaitych zagadnień politycznych, gospodarczych, społecznych, kulturowych i religijnych. Rodzą się więc uzasadnione wątpliwości, że program stać się może jedynie najnowszą, z całego szeregu konkurujących ze sobą, a niezrealizowanych recept na rozwiązanie kwestii narodowościowych. Zauważamy, że o ile krajobraz społeczno-polityczny Malezji na przestrzeni ostatniego półwiecza zmienił się nie do poznania, struktury etniczne pozostały jedynym bodaj trwałym jego elementem i wciąż stanowią klucz do zrozumienia malezyjskiego życia politycznego.

Znaczenie kwestii etnicznych i narodowych w Malezji

Studia problematyki narodowości i nacjonalizmu (obok modnych ostatnio badań nad globalizacją, postmodernizmem i gospodarką rynkową) znajdują się wciąż w centrum zainteresowania nauk społecznych. Zagadnienia związane z narodowością stanowią najistotniejszą cechę definiującą porządek niejednego ze współczesnych społeczeństw. Mimo to, jak zauważa Horowitz: *wzrost znaczenia lojalności etnicznej jest zjawiskiem, na które ani politycy, ani mężowie stanu nie byli we właściwy sposób przygotowani*². W wielu podzielonych społeczeństwach zarządzanie konfliktem etnicznym i promowanie narodowej integracji lokuje się w centrum zainteresowania polityki. Społeczeństwo malezyjskie jest tego dobitnym przykładem.

Dla Malezji zadanie budowy „zjednoczonego narodu” odnosi się przede wszystkim do procesu tworzenia ponadetnicznej tożsamości narodowej, która mogłaby stanowić przeciwwagę dla ścierających się „nacjonalizmów etnicznych”. Choć od czasu zamieszek etnicznych z 1969 r. malezyjskie społeczeństwo radziło sobie dość dobrze z rozmaitymi zagrożeniami dla swej politycznej stabilności, ostateczny cel jakim było i jest zbudowanie „zjednoczonego narodu malezyjskiego” wydaje się wciąż odległy.

Politykę budowy narodu w Malezji można poniekąd utożsamiać z prowadzeniem nieustannej mediacji pomiędzy świadomościami etnicznymi. Jej powodze-

² Donald L. Horowitz, *Ethnic groups in conflict*, University of California Press, Berkeley 1985, s. 13.

nie stanowi prawdopodobnie kluczowe wyzwanie dla wszystkich państw borykających się z problemami różnicowania etnicznego i nacjonalizmu³. Jak zauważa Clive J. Christie: *u podstaw jakiegokolwiek dyskusji o narodzie i nacjonalizmie tkwi kwestia narodowej tożsamości*⁴.

Dla Amri B. Shamsul przypadek Malezji pokazuje powszechność sprzeczności występujących pomiędzy wyobrażeniami roli rozmaitych grup etnicznych⁵. Dzieje się tak zarówno w przypadku oczekiwanego statusu własnej grupy etnicznej jak i koncepcji statusu grup konkurencyjnych. W tym miejscu rodzi się zasadnicze pytanie, na ile malezyjski system polityczny radzi sobie z nieustannymi problemami wynikającymi z powszechności napięć etnicznych. Można zastanowić się też nad tym, na ile w tak pełnym sprzeczności społeczeństwie program *Bangsa Malaysia*, proklamowany przez premiera Mahathira w 1991 r., ma jakiegokolwiek szanse powodzenia.

Nie pomijając kontekstu historycznego, wychodzimy z założenia, że dyalektyka etniczności i nacjonalizmu stanowi podstawę dla uchwycenia sensu polityki budowy „zjednoczonego narodu” w Malezji. Kwestie etniczne leżą u podstaw całej malezyjskiej polityki, a wszelkie walki polityczna toczą się przy odwoływaniu do podziałów etnicznych. Występuje też łatwa do uchwycenia tendencja do opisywania i odczytywania każdego faktu społecznego, gospodarczego czy politycznego w kategoriach etnicznych⁶. Jest to chyba najbardziej trwała i wyrazista cecha, która w niezmienny sposób zaznaczała się w malezyjskiej polityce od czasu uzyskania niepodległości w 1957 r. Mimo względnej stabilności i dynamicznego rozwoju gospodarczego tego kraju, realizacja projektu budowy jednolitego narodu nie przyniosła dotychczas istotnych sukcesów, aczkolwiek zdominował on polityczne programy kraju i retorykę jego politycznych elit.

Chociaż pojawiło się w ostatnich latach wiele studiów kwestii etnicznych i nacjonalizmu, trudno znaleźć pracę, która skupiałaby się na zagadnieniu budowy *Bangsa Malaysia* i przedstawiała ją wyczerpująco. Zasluguje jednak ona na pogłębioną analizę, zwłaszcza w związku z różnymi zmianami w sferze społeczno-gospo-

³ Autorzy używają w tym tekście zazwyczaj terminu „nacjonalizm” w sensie anglosaskim, w znaczeniu „tożsamości narodowej”, czy „patriotyzmu”, odnoszonego przede wszystkim do państwa. *Redakcja*.

⁴ Clive J. Christie, *Race and nation. A reader*, I. B. Tauris & Co. Ltd., London 1998, s. 3.

⁵ Amri B. Shamsul, *Nation-of-intent in Malaysia*, w: Stein Tønnesson, Hans Antlov (eds.), *Asian forms of the nation*, Curzon Press, London 1996, s. 323–347; Amri B. Shamsul, *Debating about identity in Malaysia: a discourse analysis*, w: Ibrahi Zawawi (ed.), *Mediating identities in a changing Malaysia*, Special Issue, *Southeast Asian Studies* (Kyoto University), vol. 34. No. 3/1996, s. 8–31; Amri B. Shamsul, *Malaysia in 2020, One state many nations?*, *The seventh James C. Jackson memorial lecture 1992*, Universiti Kebangsaan Malaysia, Bangi 1992.

⁶ Patrz: Haji Ahmad Zakaria, *Malaysia: quasi-democracy in a divided society*, w: Larry Diamond (ed.), *Democracy in developing countries*, vol. 3, Lynn Rienner, Boulder 1998, s. 347–81; Henry Cro-uch, *Government and society in Malaysia*, Cornell University Press, Ithaca and London 1996.

darczej i politycznej, które dokonały się w okresie rządów premiera Mahathira. Jeden z obserwatorów malezyjskiej sceny politycznej zauważa, że *głoszona ideologia, sposób uprawiania polityki, jak i sama osobowość Mahathira, miały zasadniczy wpływ na zmianę kształtu malezyjskiej sceny politycznej*⁷. Ten swoisty „mahathiryzm” niewątpliwie zasługuje na bliższe przyjrzenie mu się.

Kryzys gospodarczy 1997 r. przerwał okres nieprawdopodobnej wręcz gospodarczej prosperity całego regionu i przyczynił się do destabilizacji politycznej wielu krajów doń należących, choć już wcześniej procesy takie narastały z różną intensywnością. Malezja nie była wyjątkiem. Przejawami tego były uwięzienie Anwara Ibrahima, popularnego wicepremiera Malezji, w 1998 r. i kryzys polityczny, jaki wybuchł po jego nieoczekiwanym odsunięciu od władzy. Miało to miejsce w czasie, kiedy Malezja wciąż podejmowała wysiłki, aby wcielić w życie program zarysowany w *Wizji 2020*, wraz z kluczowym zadaniem stworzenia *Bangsa Malaysia*. Na ile obydwie te wydarzenia przyczyniły się do spowolnienia procesów integracji narodowej to kolejna kwestia, która zasługuje na adekwatne wyjaśnienie.

Uwarunkowania społeczno-polityczne

Znaczenie kwestii etniczno-narodowych wynika z ogromnego zróżnicowania społeczeństwa malezyjskiego. Malajowie i inne rodzime grupy etniczne stanowią w sumie 55% ludności, a określa się ich mianem *Bumiputera*, co dosłownie znaczy „synowie (tej) ziemi”. Cieszą się oni, jako „historyczni gospodarze” Półwyspu Malajskiego, rozmaitymi przywilejami politycznymi i ekonomicznymi. Drugą główną grupę stanowią *przybysze* – Chińczycy zamieszkali tu nieraz od kilku pokoleń (ok. 37%) i mniejszość hinduska (ok. 11%). Żadna z tych grup nie jest całkowicie jednorodna. Na każdą składa się szereg wspólnot posługujących się różnymi językami i wyznających rozmaite religie. O ile Malajowie są na ogół muzułmanami i posługują się wspólnym językiem *bahasa*, inne społeczności *Bumiputera*, zamieszkujące głównie położone na Borneo stany Sabah i Sarawak, są już znacznie bardziej zróżnicowane. To samo odnosi się do Hindusów i Chińczyków, stanowiących złożoną mozaikę religii, języków i kultur⁸. Religijne, językowe i kulturowe

⁷ Boo Theik Khoo, *The paradoxes of Mahathirism: An intellectual biography of Mahathir Mohamad*, Oxford University Press, Kuala Lumpur 1995, s. x.

⁸ Wspomnieć można, że w 1957 r. około 15% ludności Federacji Malajskiej stanowili imigranci z Indonezji, szczególnie z Jawy, którzy przybywali tam głównie po II wojnie światowej, a osiedli przede wszystkim na zachodnim wybrzeżu Półwyspu Malajskiego. Ich jednak, jako kulturowo i językowo bliskich miejscowej ludności malajskiej, oficjalnie zalicza się do Bumiputera. Bardziej złożona jest kwestia tzw. aborygenów, resztek pierwotnej ludności zamieszkującej te tereny najprawdopodobniej jeszcze przed osadnictwem malajskim. Są to przede wszystkim Semangowie – negrytocy pigmeje zamieszkujący w górach Półwyspu, i znacznie od nich liczniejsi Senojowie, typu

podziały społeczeństwa Malesji przebiegają w związku z tym nie tylko wzdłuż, ale i w poprzek linii wyznaczających poszczególne grupy etniczne.

Pomimo ogólnego przyrostu ludności (z ok. 10 mln w 1970 r. do niemal 22 mln w 2000 r.), według kolejnych spisów powszechnych z lat 1970, 1980 i 1990, etniczna struktura Malesji pozostawała niemal niezmieniona.

Podział na *Bumiputera* i nie-*Bumiputera* traktowany jest jako najistotniejszy (i determinujący wszelkie inne wymiary różnicowania społecznego) przez większość mieszkańców Malesji, gdyż wiąże się on z delikatną równowagą demograficzną pomiędzy tymi dwiema kategoriami mieszkańców, z których każda stanowi mniej więcej połowę ogólnej populacji⁹. Z kolei, w ramach tego podziału, układ relacji między Malajami a Chińczykami niemal powszechnie uznawany jest za podstawowy, ponieważ znajduje odbicie w rozwoju społecznym, politycznym i ekonomicznym kraju¹⁰.

Dla Malesji budowa *Bangsa Malaysia* stała się najistotniejszym wyzwaniem od czasu proklamowania przez kraj niepodległości. Niemal wszystkie działania podejmowane przez malezyjskich polityków od 1957 r. znajdowały swe bezpośrednie przełożenie na problem budowy narodu. Choć z założenia działania polityków miały doprowadzić do zapewnienia stabilizacji etnicznej, wciąż pojawiały się nowe, niekiedy bardziej złożone, wyzwania dla narodowej integracji. W 1991 r. premier Mohamad Mahathir zaprezentował swoją tak zwaną *Wizję 2020*. Program ten przewidywał osiągnięcie w 2020 r. celu ostatecznego, jakim miało być dołączenie Ma-

weddoidalnego, mówiący obecnie językami z rodziny mon-khmerskich. Trzecią z grup aborygeńskich Półwyspu są Dżakunowie mówiący obecnie jednym z języków malajskich. Rodzimą ludność terenów Borneo należących do Malesji stanowią z kolei głównie Dajakowie (również mówiący językami grupy malajskiej) oraz Badżau i inne tzw. ludy morza. Tzw. Hindusi mieszkający w Malesji mówią językami należącymi do trzech rodzin językowych: drawidyjskiej (Tamilowie, Malajalowie, Telugu i Kannara), indyjskiej (Pandżabowie, Hindustańczycy, Bengalczycy, Radżastańczycy i Syngalezi) i irańskiej (Pasztunowie). Czyli są to emigranci z terenów, które obejmowały dawne Indie Brytyjskie, choć niektórzy, szczególnie wywodzący się z południa Indii, osiedlali się tam od stuleci. Są wśród nich wyznawcy hinduizmu, islamu, buddyzmu i innych religii indyjskich. Wśród Chińczyków tam zamieszkałych największe grupy stanowią: Hokkieńczycy (mówiący dialektami minnan, z południowej części prowincji Fujian), Hakka (Kejia), Kantończycy (Yue) i Chiaochouczycy (Jiaozhou) – lud typu południowego i blisko związany z morzem, mający swą ojczyznę w południowej części Półwyspu Shandong. Ponadto w Malesji zamieszkiwały mnej liczne grupy Arabów i Tajów (Khontai). Patrz: A. M. Rieszetow *et al.* (red.), *Etniczskie prociessy w stranach Jugo-wostocznój Azji*, Nauka, Moskwa 1974 (studium Je. W. Riewunenkowej poświęcone Malesji, s. 210–231); A. A. Guber *et al.* (red.), *Narody Jugo-wostocznój Azji*, Nauka, Moskwa 1966, s. 19–20. Obie prace opierają się obszernej anglojęzycznej literaturze i na danych z epoki kolonialnej oraz początków niepodległości Malesji. *Redakcja*.

⁹ A. B. Shamsul, *Nation-of-intent in Malaysia*, op.cit., s. 323.

¹⁰ Wiązało się to przede wszystkim z dominacją chińską w sferze gospodarczej (oraz wolnych zawodów). Banki, nieruchomości, przedsiębiorstwa i handel były po większej części w rękach chińskich, podczas gdy Malajowie dominowali w rejonach wiejskich. Stąd też napięcia między tymi grupami były największe. *Redakcja*.

leżzi do elitarnego grona najbardziej rozwiniętych państw świata¹¹. Integralną część projektu stanowiła lista dziewięciu wyzwań, jakim Malezja będzie musiała sprostać, aby ambitne cele *Wizji 2020* stały się rzeczywistością. Na jej czele znalazło się stworzenie wspomnianego *Bangsa Malaysia*. Po raz pierwszy władze oficjalnie uznały konieczność narodowej integracji, jako koniecznego warunku dalszego rozwoju kraju, w miejsce dotychczasowej polityki akceptacji faktycznego oddzielenia wspólnot etnicznych i traktowania ich jako odrębnych podmiotów.

Kwestie etniczne, nacjonalizm i budowa narodu: odniesienia teoretyczne

Kwestia budowy „zjednoczonego narodu” jest przyjmowana za podstawowy cel polityczny w wielu pluralistycznych społeczeństwach, odkąd stało się rzeczą oczywistą, że program taki stanowi jedną z kluczowych dróg prowadzących do zneutralizowania rywalizujących ze sobą etnicznych nacjonalizmów. W pluralistycznych społeczeństwach w polityce znajdują odbicie rozmaite napięcia na tle etniczno-kulturowym, a konkurencyjne ugrupowania polityczne są określane przede wszystkim przez podziały o charakterze etnicznym. Odpowiedni poziom rozwoju gospodarczego i zapewnienie właściwych mechanizmów demokratycznych może tylko do pewnego stopnia ograniczyć dominację czynnika etnicznego w polityce, choć mało prawdopodobne jest, aby były go w stanie całkowicie wyeliminować.

Eriksen uważa, że *ponowne pojawienie się kwestii etnicznej jest dalece bardziej prawdopodobne niż jej ostateczne wyeliminowanie*¹². Dla tego badacza jednak *kwestia etniczna niekoniecznie wyłania się z nowoczesności i niekoniecznie jest jej ostatecznym produktem*¹³. Epoka współczesna sama generuje tendencje do przyjmowania wielu uniwersalnych i kosmopolitycznych wartości kulturowych, co wiąże się z procesami modernizacji, uprzemysłowienia i demokratyzacji. Jednak jednocześnie społeczeństwa stają się coraz bardziej zróżnicowane. Kwestia etniczna, bez wątpienia, jest jednym z istotnych przejawów tej dywersyfikacji. Wydaje się więc oczywiste, na co wskazuje Gellner, że *nowoczesne społeczeństwo jest zarazem coraz bardziej homogeniczne, jak i coraz bardziej zróżnicowane*¹⁴.

Co zatem podtrzymuje żywotność kwestii etnicznej i nacjonalizmu jako głównych przeszkód w podejmowanych próbach budowy narodu w podzielonych społeczeństwach? Znaczenie tej kwestii wiąże się z jej doniosłością dla grupowej tożsamości i możliwości działania politycznego. Ludzie gotowi są poświęcić wszystko

¹¹ Mahathir Mohamad, *Malaysia: The way forward, Working paper presented at the inaugural meeting of the Malaysian Business Council*, (Kuala Lumpur, 28 February 1991), Malaysian Business Council, Kuala Lumpur 1991.

¹² Thomas H. Eriksen, *Ethnicity and nationalism*, Pluto Press, London 1993, s. 160.

¹³ *Ibidem*, s. 158.

¹⁴ E. Gellner, *Nations and nationalism*, Blackwell, Oxford 1983, s. 141.

dla swego „wspólnotowego narodu”, ze względu na potężną siłę oddziaływania i trwałość etnicznej tożsamości oraz więzi emocjonalnych¹⁵. Tożsamość etniczna oferuje niejako jednostce „zestaw drogowskazów” pozwalających jej na znalezienie swego miejsca, w rezultacie inne, „obce” grupy społeczne, stają się bardziej abstrakcyjne i bezosobowe¹⁶. W związku z tym, pod względem psychologicznym, tożsamość etniczna posiada poważną przewagę nad innymi formami świadomości i więzi społecznych. Wynika to z możliwości jej oddziaływania na najgłębsze sfery ludzkich uczuć¹⁷. To właśnie dlatego tożsamość etniczna ze szczególną siłą manifestuje się w sytuacjach zagrożenia, które rewitalizują ruchy narodowe.

Tożsamość, jako istotny znak odmienności etnicznej, w wielu przypadkach decyduje o zaangażowaniu się zróżnicowanych grup etnicznych w politykę (co prowadzi do ich integracji i upodmiotowienia politycznego). Służy ona ochronie ich interesów, a w sferze wyobrażeń zbiorowych przede wszystkim przeciwstawieniu się rzeczywistej, lub jedynie wyimaginowanej, groźbie dominacji ze strony innych grup etnicznych. Taka „obca dominacja” mogłoby prowadzić nie tylko do pogorszenia warunków życiowych, ale także do utraty etnicznej tożsamości (i zatarcie podstawowych znaków świadczących o własnej odmienności). Grupy etniczne przekształcają się więc w aktywne grupy politycznego konfliktu zmobilizowane w celu artykulacji i ochrony własnych interesów. Emocjonalna intensywność doświadczenia etnicznej tożsamości pogłębia się, a wewnętrzna spójność i solidarność etniczna ulega konsolidacji. Jak widać, wydaje się, że tzw. kwestia etniczna nigdy nie dotyczy grup żyjących w izolacji, ale pojawia się raczej w wyniku kontaktów i konfliktów z innymi grupami. Według „etnicznego paradygmatu”¹⁸ zagadnienie to ma charakter „mityczny” i „symboliczny”, a swoją siłę czerpie z doświadczeń „wspólnej przeszłości”, zwłaszcza „wspólnej zbiorowej przeszłości”. Tam, gdzie grupy etniczne są definiowane przez wiele atrybutów, jak historię i idee wspólnego pochodzenia, język, religię, rasę, kolor skóry, kulturę, kastę itd., etniczność jest z zasady aspektem społecznych relacji w ramach jednej lub wielu grup etnicznych w danym układzie społeczno-politycznym.

W ten sam sposób odrębności kulturowe mają bezpośredni wpływ na pojawienie się świadomości etnicznej. Jednak procesy te zachodzą tylko wtedy, kiedy różnice kulturowe prowadzą do powstawania istotniejszych różnic społecznych, co właśnie może prowadzić do pojawienia się kwestii etnicznej. Problem ochrony cech kulturowych jakiejś grupy może w ogóle nie pojawić się, jeśli nie występują przy-

¹⁵ Patrz: Benedict Anderson, *Imagined communities. Reflections on the origins and spread of nationalism*, Verso, London 1996.

¹⁶ Daniel Bell, *Ethnicity and social change*, w: Nathan Glazer, Daniel P. Moynihan (eds.), *Ethnicity: Theory and experience*, Harvard University Press, Cambridge, Mass. 1975, s. 141–174.

¹⁷ William J. Fortz, *Ethnicity, status and conflict*, w: Wendell Bell, Walter, E. Freeman (eds.), *Ethnicity and nation-building*, California: Sage, Beverly Hills 1974, s. 105.

¹⁸ Patrz: Anthony D. Smith, *The ethnic origins of nations*, Balckwell, Oxford 1986.

najmniej pewne elementy kulturowej dominacji i zagrożenia ze strony innej kultury. Niemniej jednak, życie w warunkach podwójnej, czy wielorakiej, tożsamości nie zawsze nastrocza trudności. Pojawiają się one dopiero wtedy, kiedy oczekuje się ścisłego określenia granic własnej tożsamości.

Ten aspekt właśnie, wyraźny szczególnie w wieloetnicznych społeczeństwach, utrudnia bardzo realizację projektu formowania „zjednoczonego narodu”. Problem zasadza się na konflikcie między ochroną własnej etnicznej odrębności i tożsamości z jednej strony, a przyjęciem szerszej tożsamości narodowej z drugiej. Tożsamość etniczna, jak i wiara we wspólną kulturę oraz historię, nie są jednak wieczne. Zamiast nich pojawiają się stany tożsamości, które mogą być wynikiem specyficznych historycznych okoliczności, a zwłaszcza niezamierzoną konsekwencją projektów politycznych. Tożsamość w tym ujęciu nie ma charakteru statycznego, ale raczej dynamiczny i przejawia tendencje do nieustannych zmian dostosowanych do nowych okoliczności występujących w szerszym środowisku społecznym i politycznym. W wielu podzielonych społeczeństwach okazuje się zatem, że choć sama tożsamość może ulegać nieustannym fluktuacjom, to jednak ludzie wykazują mocne przywiązanie do swoich związków z grupą, pozostających w opozycji do tożsamości narodowej, która nie została jeszcze ostatecznie ukształtowana.

Podstawowe związki między etnicznością i nacjonalizmem są determinowane przez samą istotę państwa. Nacjonalizm pojawia się więc wtedy, kiedy mamy do czynienia z *instytucjonalizacją partykularnej etnicznej tożsamości poprzez instytucjonalne powiązanie jej z państwem*¹⁹. Tam zaś gdzie istnieje względnie silna identyfikacja obywateli z państwem pojawia się „państwo narodowe”²⁰. Najliczniejsze przykłady państw narodowych występują w Europie, gdzie w większości przypadków naród (jako twór kulturowy) utożsamia się z państwem (jako konstrukcją polityczną). Stanowi to fundament istnienia wielu europejskich państw narodowych. Państwa te są z kolei wynikiem istnienia narodów definiowanych zarówno w kategoriach kulturowych jak i politycznych, ukształtowanych w rezultacie wielowiekowego, historycznego procesu etnogenezy.

Jednakże poza Europą wiele państw uformowało się w konsekwencji szybko postępujących procesów dekolonizacji. Zakres ich suwerenności terytorialnej określają nader często granice obszarów znajdujących się pod europejską administracją kolonialną. Granice kolonii ustalano zaś bez jakiegokolwiek odniesienia do struktur i podziałów etnicznych, czy związków gospodarczych i historycznych, czasem nawet bez jakiegokolwiek wiedzy o ich mieszkańcach (poza – być może – wąską elitą zokcydentalizowanej po części arystokracji miejscowej). Na przykład, poli-

¹⁹ Olaf Worsley, *The three worlds: culture and world development*, Chicago University Press, Chicago 1984, s. 247.

²⁰ Thomas K. Oommen, *State, nation and ethnic: the processual linkages*, w: Peter Ratcliffe (ed.), *Race, ethnicity & nation: international perspectives on social conflict*, UCL, London 1996, s. 26–47.

tyczne granice Malesji zostały określone przez podboje brytyjskie w tym regionie, a ostatecznie są rezultatem procesu negocjacji oraz uznania federacji feudalnych państw malajskich jako fundamentu „nowego państwa”. Po administracji kolonialnej rządzące elity odziedziczyły pewien organizm polityczno-administracyjny obejmujący kraj zamieszkiwany przez społeczności zróżnicowane etnicznie i kulturowo, tworzące zatem co najwyżej wieloetniczne i wielokulturowe społeczeństwo, nie stanowiące jednak „zjednoczonego narodu”²¹.

Jeszcze przed uzyskaniem niepodległości skład etniczny państw malajskich zmienił się w wyniku polityki etnicznej uprawianej przez Brytyjczyków. Dla potrzeb rozwoju kolonii promowali oni imigrację ludności z innych obszarów Imperium. Po proklamowaniu niepodległości Malesji liczni ci przybysze pozostali tworząc swoiste enklawy obcej ludności. Obecność obywateli o odmiennej przynależności etnicznej i tradycjach kulturowych wymagała określenia nowych podstaw dla ponadetnicznej tożsamości narodowej. Malesja musiała zatem zmierzyć się ze znacznie silniejszą niż narodowo-państwowa identyfikacją jej obywateli, związaną z różnymi wspólnotami (w szczególności grupami etnicznymi, a niekiedy nawet plemiennymi). Nawet w przypadkach kiedy obywatele mogli utożsamiać się z państwem pod względem politycznym, niekoniecznie musieli identyfikować się z nim pod względem kulturowym. Stanowiło to poważną przeszkodę dla rozwoju wspólnej kultury narodowej i ukształtowania się w Malesji ogólno-narodowej tożsamości.

Stąd, nawet jeśli Malajowie potencjalnie uosabiali „naród”, wykazywał on tendencje do stawiania się raczej „narodem w sensie politycznym” niż „narodem w sensie kulturowym”. Ta jego polityczna forma okazała się jedyną możliwą drogą formowania narodu ze względu na brak czasu i warunków do długotrwałego z natury procesu etnogenezy. Mamy więc do czynienia z różnymi pojęciami, definicjami i postaciami „narodów”. W przeciwieństwie do europejskich państw narodowych, kraje takie jak Malesja mogą być traktowane jako państwa z „wieloma narodami” albo „narody z wieloma społecznościami” ze względu na ich wieloetniczny i wielokulturowy charakter. Stąd nasuwa się wniosek, że do państw zaliczanych do tej szczególnej kategorii najbardziej pasuje termin „narodu państwowego” (to jest narodu będącego wytworem państwa), w przeciwieństwie do „państwa narodowego” (kiedy to państwo staje się nadbudową narodu).

Państwo w społeczeństwie wieloetnicznym nie zajmuje przy tym często neutralnego stanowiska. Jego instytucje bowiem mogą zostać „zawłaszczane”, aby służyć specyficznym celom pewnej grupy etnicznej. Życie polityczne w takim państwie może być utożsamiane z nieustanną walką przeciwko niemu prowadzoną przez różne ugrupowania społeczne, gdyż państwo jest postrzegane jako „wróg” usiłujący

²¹ Eric J. Hobsbaw, *Nations and nationalism since 1780: programme, myth and reality*, Cambridge University Press, Cambridge 1990.

zagrozić ich żywotnym interesom, chociaż przemoc polityczna, czy anarchia, niekoniecznie muszą tam być zjawiskiem stałym. Istotą tej sytuacji prawdopodobnie najtrafniej ujmuje określenie Shamsula: „państwo w stanie ustabilizowanych napięć”. Stąd, dążąc do utrzymania suwerenności i integralności terytorialnej państwa, reżimy takie często ewoluują w kierunku autorytaryzmu, albo przybierają formę quasi-demokratyczną, co jest dla nich praktyczną alternatywą dla nierealnej w tych warunkach zachodniej, liberalnej demokracji.

W systemach autorytarnych bardzo często zdarza się, że elity polityczne manipulują ideą budowy narodu. Dążą one, na przykład, do oparcia tworzonego narodu na pewnej określonej tożsamości etnicznej, co ostatecznie oznacza, że inne wspólnoty etniczne będą w nieunikniony sposób musiały zaakceptować „dominującą” tożsamość narodową kosztem ich własnej. W sposób niezamierzony, a zarazem nieunikniony, działania takie prowokują etniczną i kulturową rewitalizację zagrożonych grup, gdyż następuje ich mobilizacja dla stawienia oporu kulturowej i politycznej hegemonii dominującej grupy etnicznej.

Nacjonalizm może się więc pojawić jako jedna z form rozwiązywania kwestii etnicznej. Jak ujął to Anthony D. Smith, *kwestia etniczna jest prekursorem nacjonalizmu*²². O ile Smith argumentuje, że nacjonalizm może pojawić się niezależnie od narodu, lub wręcz poza nim, Ernst Gellner w swym rozumowaniu idzie dalej i stwierdza wręcz, iż nacjonalizm *wynalazł narody, tam gdzie one nie istniały*²³. To stwierdzenie pokazuje, że w wielu krajach postkolonialnych bez nacjonalizmu naród najprawdopodobniej nie mógłby zaistnieć. W takiej sytuacji nacjonalizm bywa nieustannie kreowany i odtwarzany, aby podtrzymać swoistą „tożsamość narodową” w obrębie wspólnoty. W związku z tym, że nacjonalizm wymaga dla jego siły oddziaływania głębokiego osadzenia w pewnym kontekście kulturowym i etnosymbolicznym, w społeczeństwach wieloetnicznych pojawia się zwykle problem: czyja tożsamość etniczna ma stać się oparciem dla „państwowego nacjonalizmu”?

W Malezji dość bezkrytycznie przyjęto, że to malajskie ambicje narodowe powinny stać się podstawą „państwowego nacjonalizmu”. Owe aspiracje malajskie osiągnęły dojrzałość i formę ideologii państwowej w 1957 r., czego wyrazem było utworzenie federacyjnego państwa. Inne liczące się nacjonalizmy (w tym przede wszystkim nacjonalizm chiński i hinduski) do pewnego stopnia wiązały się z kulturą i tradycjami krajów pochodzenia przybyszów, były zatem niejako „zorientowane na zewnątrz”, nie mogły zatem spajać organizmu państwowego. Oczywiście ludność niemalajska odnosiła się dość sceptycznie wobec takich tendencji. Jej przedstawiciele uważali, że zaakceptowanie malajskiego nacjonalizmu i jego hegemonicznych tendencji może doprowadzić do marginalizacji innych wspólnot etnicznych. Z pewnością intencje Malajów do podporządkowania sobie pozosta-

²² Anthony D. Smith, *The ethnic origins of nations*, op.cit.

²³ Ernst Gellner, *Nations and nationalism*, op.cit.

łych społeczności etnicznych w ramach „malajskiego państwa narodowego” występowały wyraźnie. Jednakże powstrzymywały je pewne konsocjonalne mechanizmy systemu politycznego, dzięki którym każda z grup uzyskiwała wpływ na decyzje polityczne, co zarazem gwarantowało jej ochronę własnych interesów²⁴. Stąd także konflikty etniczne, w przypadku Malezji, nie tyle występowały w formie rywalizacji etnicznych nacjonalizmów i separatyzmów, lecz raczej sprowadzone zostały do gry politycznej o bardziej ograniczone cele – odnoszące się do gospodarki, kultury, religii czy języka w ramach istniejącego państwa. Do takiego stanu rzeczy musiały się też dostosować „ideologie etniczne” reprezentowane przez każdą z grup. Być może w ten sposób Malezji udało się uniknąć uwikłania się w niekończące się walki etniczne, gdyż przyjęty system zapewniał na ogół wystarczającą przestrzeń dla swobodnego rozgrywania potencjalnych konfliktów, umożliwiając zarazem utrzymanie ich pod pewną kontrolą.

„Konsocjonalna demokracja” zapewnia wprowadzić pewne praktyczne mechanizmy kanalizowania konfliktów społecznych, ma jednak także pewne istotne niedostatki. Zagrozić stabilności takiego porządku mogą: a) niemożność osiągnięcia kompromisu politycznego przez wieloetniczną elitę; b) niezdolność elit etnicznych uzyskaniu i utrzymaniu wystarczającego poparcia ze strony grup etnicznych, które reprezentują; c) podważenie pozycji umiarkowanych elit etnicznych ze strony sił ekstremistycznych. Owe niebezpieczeństwa, opisane tu ogólnie, stały się realnym zagrożeniem dla konsocjonalizmu malezyjskiego. Ich znaczenie uwidoczniło się podczas kryzysu 1969 r., kiedy to istniejący system polityczno-społeczny niemal całkowicie załamał się w wyniku zamieszek etnicznych. System ten odbudowano ponownie w 1974 r. wraz z ustanowieniem wielkiej koalicji sił etnicznych w ramach Frontu Narodowego *Barisan Nasional*. Z założenia stanowić on miał szerszą, bardziej reprezentatywną, a zatem i bardziej stabilną strukturę konsocjonalną. Jednakże dla zapewnienia większej stabilności państwo wciąż potrzebuje jakiegoś trwalszego i bardziej kompleksowego uregulowania. Temu właśnie służy idea budowy *Bangsa Malaysia*.

Nie ma jednak żadnych prostych recept na zażegnanie napięć etnicznych, religijnych czy językowych w społeczeństwach pluralistycznych. Interwencjonizm państwowy w tej sferze może co najwyżej prowadzić do rozwiązywania części proble-

²⁴ Termin „konsocjonalizm” wprowadził Arend Lijphart (konsocjonalna demokracja w jego ujęciu to w istocie konsensualna demokracja) wykorzystując go do opisu szczególnego systemu podziału władzy. Jest ona w nim podzielona między różnymi segmentami społeczeństwa, które łączy wspólne obywatelstwo natomiast dzielą różnice etniczne, językowe lub religijne. Niektóre uprawnienia polityczne w takim systemie przyznawane są więc pewnym wspólnotom, nie zaś jednostkom (jak w tzw. systemach majorytarnych – większościowych). Rezultatem takiego stanu rzeczy jest nieproporcjonalna reprezentacja jednostek pochodzących z niektórych segmentów społeczeństwa w procesach politycznych. Patrz: Arend Lijphart, *Democracy in plural societies*, Yale University Press, New Haven 1977.

mów. Bez uzyskania pełnego konsensu społecznego, nawet posunięcia najbardziej racjonalne, a zarazem radykalne i pryncypialne, zmierzające do budowy „zjednoczonego narodu” mogą same stać się przyczyną poważnego kryzysu. Co więcej, realizacja „państwowych projektów budowy narodu” może wywołać podejrzenia o promowanie partykularnych interesów jednej grupy etnicznej. By temu zapobiec należy zapewne dążyć do zmniejszania napięć etnicznych w polityce i w sferze społeczno-gospodarczej, do promowania „nacionalizmu państwowego”, czy też „obywatelskiego”, w imię wspólnej przyszłości wszystkich grup etnicznych oraz ich wspólnych, a do pewnego stopnia i uniwersalnych, wartości kulturowych. Dalece istotniejsza jest jednak narodowa zgoda co do celowości wprowadzania w życie projektu *Bangsa Malaysia*. Jak wskazuje Atal, budowanie narodu jest *złożonym zadaniem, a wszelkie uproszczenia są nie do zaakceptowania. Nie można też ufać zapewnieniom, że zbudowanie zjednoczonego narodu stanowi panaceum na wszystkie problemy etniczne. Jest to wprawdzie podróż w kierunku pożądanym, ale też podróż w nieznanie*²⁵.

Polityka budowy narodu w Malezji: rozwiązywanie kwestii etnicznej i konsolidacja nacionalizmów

Jak pokazuje historia, w Malezji od dawna występowały rozmaite nacionalistyczne ideały. Malajskiemu nacionalizmowi zawdzięcza wręcz ona swój byt państwowy. Jeszcze przed uzyskaniem niepodległości w 1957 r. w szeregach ruchów malajskich niezwykle wyraźnie rysowały się ideologiczne podziały na ugrupowania radykalne i konserwatywne. Choć frakcja konserwatywno-nacionalistyczna, reprezentowana przez Zjednoczoną Organizację Narodową Malajów (United Malay National Organisation, UMNO), zdominowała scenę polityczną w niepodległej Malezji, aspiracje nacionalistów o bardziej radykalnych poglądach nie zostały bynajmniej zaspokojone. Inaczej wyobrażali sobie oni budowę państwa narodowego. Zmuszeni zostali oni bowiem do zawierania rozmaitych kompromisów w imię tworzenia „pluralistycznego społeczeństwa”, jak też do dzielenia się władzą z ludnością niemalajską, którą w znacznym stopniu stanowiły społeczności imigrantów osiedlonych w kolonialnych Malajach w XIX w. Niezależnie od wypracowania pewnych mechanizmów podziału władzy w ramach modelu tzw. konsocjonalnej demokracji, malajska supremacja polityczna pozostawała faktem, a Stowarzyszenie Chińczyków Malajskich (Malay Chinese Association, MCA) cieszyła się niewątpliwie mniejszymi wpływami. UMNO, reprezentująca malajską większość, stanowiła fundament rządzącej partii: UMNO-MCA Alliance (1957–1974), a następnie koalicyjnego rządu *Barisan Na-*

²⁵ Yogesh Atal, *Building a nation: essays on India*, Abhinav Publications, New Delhi 1981, s. 23.

sional (Frontu Narodowego). Utrwalona dominacja Malajów w państwie stała się jedną z głównych cech systemu politycznego kraju. W przeciwieństwie do rozwiązań „idealnego konsocjonalizmu”²⁶, system panujący w Malezji może być uznany za „hegemoniczny konsocjonalizm”²⁷. Polega on na ustalonej dominacji Malajów w sferze politycznej oraz tolerowanej dominacji ludności niemalajskiej, a w szczególności Chińczyków, na polu gospodarczym. Ten stan nietrwałej równowagi, czy też może konsekwentnego braku równowagi, komplikował znacznie proces formowania się „zjednoczonego narodu” w państwie.

He Cheng Chan i H. D. Evers uważają, że w Azji Południowo-Wschodniej mieliśmy do czynienia z dwoma alternatywnymi modelami politycznego rozwiązania kwestii „budowy narodu”. Pierwszy z nich wiązał się z tzw. tożsamością regresywną, czyli z odwoływaniem się do długiej i chwalebnej własnej tradycji kulturowej oraz ze świadomym sięganiem po narodowe symbole „złotego wieku” historii²⁸. Drugi nawiązywał do tzw. tożsamości postępowej, opierającej się na kompleksowych programach „budowy nowego społeczeństwa”, przy odrzucaniu „reliktów feudalnych i kolonialnych”. Hasła pierwszego typu były bliskie orientacji konserwatywno-prawicowej, natomiast drugiego – były stałym elementem retoryki ruchów lewicowych.

W Malezji, bez większego powodzenia, wypróbowywano obydwie strategie. Komunistyczna Partia Malezji (MCP) podjęła próbę stworzenia „postępowej tożsamości” lansując program budowy „państwa socjalistycznego”, ale został on odrzucony przez większość Malajów, jako sprzeczny z ich tradycjami historycznymi, kulturą i religią. Całkowite odrzucenie tzw. reliktów feudalnych i kolonialnych, proponowane przez komunistów, prowadziło by do utraty podstawowych wyznaczników malajskiej tożsamości etnicznej. Były nimi bowiem w powszechnym mniemaniu: *bahasa*, *agama* i *raja* (język, religia i monarchia). Co więcej, MCP była w istocie zdominowana przez Chińczyków. Stąd Malajowie ujmowali zazwyczaj walkę ugrupowań komunistycznych w kategoriach etnicznych: jako walkę o „chińską sprawę”, w oczywisty sposób sprzeczną z ich własnymi interesami i kulturą.

Natomiast próby podejmowane przez nacjonalistów malajskich, zmierzające do odrodzenia prastarej tradycji państwowości malajskiej i stworzenia malajskiego państwa narodowego, spotykały się od początku z przeciwdziałaniem brytyjskiej administracji kolonialnej. Dla niej tacy patrioci byli „niebezpiecznymi buntownikami”. Opozycyjna postawa wobec takich dążeń, z przyczyn oczywistych, dominowała również wśród ludności niemalajskiej, w tym w nader wpływowych

²⁶ Arend Lijphart, *Democracy in plural societies*, op.cit.

²⁷ Robert. S. Milne, Diane K. Mauzy, *Malaysian politics under Mahathir*, Routledge, London 1999.

²⁸ He Cheng Chan, *Nation-building and national identity in Southeast Asia*, w: Shmuel N. Eientadt, Stein Rokkan (eds.), *Building states and nations: analysis by region*, vol. 2, Sage, Beverly Hills 1973, s. 303–304.

sferach gospodarczych. Stąd, mimo uznania malajskiej supremacji politycznej, niepodległe państwo akceptowało formułę „wieloetnicznego społeczeństwa”, która umożliwić miała współistnienie różnych grup etnicznych i kulturowych.

Po uzyskaniu niepodległości zasada malajskiej hegemonii była wielokrotnie kwestionowana przez ludność niemalajską. Jej przedstawiciele uważali, ponieważ słusznie, że zasada ta w ostatecznym rozrachunku grozi tak ich etnicznej tożsamości, jak i podstawom „narodu pluralistycznych społeczeństw”. Tłumaczy to częściowo wyraźną niechęć ludności niemalajskiej wobec wprowadzanych w latach 50. i 60. XX w. programów „ogólnonarodowego języka” (malajskiego *bahasa*), jednolitej polityki edukacyjnej czy zainicjowanej w 1971 r. narodowej polityki kulturalnej²⁹.

Wspomnieć trzeba, że nacjonalizm malajski nieustannie ścierał się z innymi koncepcjami narodowymi występującymi nawet w ramach „wspólnoty Malajskiej” czy szerzej *Bumiputera*. Szczególne znaczenie miała wizja zbudowania na Półwyspie Malajskim państwa islamskiego. Ponadto, w dwu położonych na Borneo stanach Sabah i Sarawak, występowały ideologie kadazanizmu czy dayakizmu odwołujące się do miejscowych tożsamości etnicznych. „Kwestia narodowa” w Malezji może być zatem w pewnym sensie traktowana jako z jednej strony przejaw walki różnych grup etnicznych przeciwko państwu (to jest: malajskiemu państwu scentralizowanemu), z drugiej zaś – przeciwko pozostałym grupom etnicznym dla urzeczywistnienia własnej koncepcji „narodu”, lub choćby obrony własnej tożsamości. Najbardziej oczywista sprzeczność w prezentowanych koncepcjach „narodu” zachodziła, jak wspomnieliśmy, między Malajami i ludnością chińską. Stan taki pozostawił wiele ran niezabliźnionych po dziś dzień i urazów utrudniających realizację polityki etnicznego współistnienia.

Po tragicznych wydarzeniach z 1969 r. malezyjski system polityczny odzyskał jednak względną stabilność. Jak wydaje się, system tamtejszej demokracji konsocjonalnej, pierwotnie postrzegany jako niezwykle kruchy, nabrał dynamizmu od chwili uformowania się koalicyjnego rządu *Barisan Nasional* w 1974 r. Odtąd, jak można by to ująć, *państwo generowało stabilność*. Wynikać to mogło po części z realizacji rozmaitych strategii „odpolitycznienia społeczeństwa”, a tym samym

²⁹ Wspomnieć warto, że kwestie te nabrały szczególnego znaczenia w związku ze sprawą Singapuru. Zgodnie ze spisem ludności z 1947 r. na terenie Malajów, włącznie z Singapurem, Chińczycy stanowili 45%, a Malajowie 43,3%; licząc bez Singapuru – Malajowie stanowili 49,5%, a Chińczycy 38,4%. Patrz: Daniel G. E. Hall, *A history of South-East Asia*, Macmillan, London 1981 (4th edition), s. 927–8. W 1963 r. do Federacji Malajskiej, obejmującej sułtanaty Półwyspu Malajskiego, dołączyły Singapur, Sarawak i Północne Borneo (które przybrało nazwę Sabah), a nowe państwo uformowane z tych czterech członów przybrało nazwę Federacji Malezji. Przyłączenie się Singapuru zwiększyło znaczenie Chińczyków w nowym państwie (w mieście tym stanowili oni około 75% ludności). W 1965 r. Singapur, przy obustronnym porozumieniu, opuścił Federację. *Redakcja*.

znacznego nasilenia się tendencji autorytarnych³⁰. Niezależnie od rozmaitych głosów krytyki, od czasu wprowadzenia w 1970 r. programu Nowej Polityki Ekonomicznej, władzom udało się ograniczyć stan nierównowagi etnicznej w sferze gospodarki. Szczególne sukcesy władze odniosły w zmniejszaniu obszarów nędzy i gospodarczego zacofania ludności *Bumiputera*. Mimo to „zjednoczony naród” pozostawał wciąż odległym celem.

Ukoronowaniem programów narodowej integracji miała się dopiero stać koncepcja *Bangsa Malaysia* proklamowana w 1991 r. Jej propagowanym celem było zbudowanie „zjednoczonego narodu malezyjskiego”. Założenia jej były dość przejrzyste, ale na poziomie operacyjnym budziły one rozmaite wątpliwości. Definicja *Bangsa Malaysia* pozostaje wciąż niejasna nawet dla wielu Malezyjczyków. Co więcej, wciąż pojawiają się nowe problemy w realizacji takiej formuły narodu. Od końca lat 80. ubiegłego stulecia Malezja cieszyła się względnie stałym i dynamicznym wzrostem gospodarczym, ale azjatycki kryzys finansowy, który rozpoczął się w lipcu 1997 r., poważnie naruszył podstawy stabilności ekonomicznej kraju. Załamaniu gospodarczemu towarzyszyły znamiona kryzysu politycznego, który zapoczątkowało złożenie z urzędu, a następnie uwięzienie i skazanie popularnego wicepremiera Anwara Ibrahima – dość powszechnie uznawanego za następcę Mahathira.

Ten podwójny kryzys miał fatalne konsekwencje polityczne tak dla pozycji premiera Mahathira, jak i rządzącej partii UMNO, na co wskazywały wyniki wyborów z listopada 1999 r. Chociaż *Barisan Nasional*, dzięki większościowej ordynacji wyborczej, udało się utrzymać dominującą pozycję w parlamencie Federacji, to władza UMNO została podważona przez front *Barisan Alternatif*, kierowany przez opozycyjną Panmalajską Partię Islamską (PAS). Opozycji udało się zdobyć władzę w stanach Kelantan i Terengganu, a także odnieść znaczące sukcesy w Kedahu, Pahangu, Selangorze i Peraku. Wybory pokazały stopniowe zmniejszanie się poparcia dla rządzącej UMNO nawet w jej tradycyjnej, malajskiej bazie wyborczej. W jakim stopniu partia premiera Mahathira przed następnymi wyborami będzie w stanie odzyskać swoje wpływy, szczególnie w środowiskach malajskiej klasy średniej i młodego pokolenia, pozostaje kwestią otwartą. W oczywisty sposób wydarzenia te wywarły już swój wpływ na dynamikę projektu budowy *Bangsa Malaysia*.

Niezależnie od napięć między rządem federalnym a rządami stanowymi, konflikty etniczne w Malezji miały i mają już w znacznej mierze charakter ogólnopatriotyczny. PAS, która rządziła już w latach 1959–1978 w stanie Kelantan, ograniczała się głównie do propagandowych manifestacji swej opozycyjności wobec świec-

³⁰ Teik Boo Khoo, *Democracy and authoritarianism in Malaysia since 1957: class, ethnicity, and changing capitalism*, w: Anek Laothamatas (ed.), *Democratization in Southeast and East Asia*, ISEAS, Singapore 1997, s. 46–76.

ko-narodowej ideologii UMNO. Chociaż PAS propaguje koncepcję „islamskiego państwa narodowego”, ma niewielkie szanse na ostateczny sukces ze względu na ograniczenia konstytucyjne. PAS musiałaby najpierw zmienić konstytucję federacji, aby przekształcić Kelantan i Terengganu w modelowe państwa islamskie. Co więcej, niemuzułmańskie wspólnoty, także reprezentowane w opozycyjnym *Bariisan Alternatif*, nie są wcale przekonane do idei powszechnej sprawiedliwości w ramach państwa islamskiego głoszonej przez PAS.

W stanie Sabah lokalne władze związane ze Zjednoczoną Partią Sabahu (PBS) usiłowały dokonać rekonstrukcji ideologii *Bumiputery*, modyfikując zasadę dominacji ludności pochodzenia malajskiego w taki sposób, by dotyczyła ona wszelkiej ludności autochtonicznej. Głoszono zatem hasła odrodzenia społecznego, gospodarczego i politycznego zamieszkujących ten stan Kadazanów. Nacjonalizm Kadazanów jest jednak bardziej politycznym wyrazem upośledzenia społecznego i gospodarczego tej narodowości niż politycznym nacjonalizmem *per se*. Podobny charakter miały próby odrodzenia etnicznego lansowane przez Ibanów, czy Dajaków, w Sarawaku.

Nowa Polityka Ekonomiczna wywarła pewien wpływ na zmniejszenie nierówności społeczno-ekonomicznych między *Bumiputera* a mniejszościami chińską i hinduską, jednak nie polepszyła ona w zasadniczy sposób relacji etnicznych w państwie. Wręcz przeciwnie, podziały między *Bumiputera* a *nie-Bumiputera* pogłębiły się. *Nie-Bumiputera* kwestionowali przywileje gospodarcze ludności malajskiej. Z kolei Malajowie odpowiadali argumentami nawiązującymi do „uświęconego kontraktu społecznego” zawartego między ojcami-założycielami państwa. Oczywiście kwestia etniczna wydaje się wciąż pozostawać kluczem tej debaty. Gdy Malajowie, określani mianem „gospodarzy kraju”, umacniali malajsko-islamską hegemonię i polepszali swą pozycję ekonomiczną, wśród Chińczyków narastały rozmaite obawy. Wang Gungwu zapewnia wprawdzie, że *Chińczycy w Malezji nigdy nie manifestowali idei tożsamości narodowej, a jedynie ideę 'chińskości'*³¹. Jednakże rozwój malajskiego nacjonalizmu i islamizmu, zagrażających w rozmaitych aspektach ich „chińskości”, takim jak kultywowanie języka i kultury, powodował ożywienie stowarzyszeń kulturalnych, chińskich szkół, prasy i renesans chińskiej tożsamości etnicznej³².

Wizję 2020, której ostatecznym celem miało być stworzenie „zjednoczonego i uprzemysłowionego narodu malezyjskiego”, można również interpretować jako próbę skonstruowania malezyjskiego nacjonalizmu opartego na „świecko-materiaлистycznych” podstawach. Wtedy mogliby ją zaakceptować także „przybysze”. Jednakże trudno nie dostrzec, że koncepcja *Bangsa Malaysia* pozostaje wciąż otwarta na różne interpretacje i stąd może być rozmaicie pojmowana przez różnych ludzi. Stąd często pojawiają się sprzeczne wyliczenia tego, co „naród malezyjski” po-

³¹ Wang Gungwu, *The study of Chinese identities in Southeast Asia*, w: Jennifer W. Cushman, Wang Gungwu (eds.), *Changing identities of the Southeast Asian Chinese since World War II*, Hong Kong University Press, Hong Kong 1988.

³² Patrz: Leo Suryadinata (ed.) *Ethnic Chinese as Southeast Asians*, ISEAS, Singapore 1997.

winien reprezentować. Każda wspólnota etniczna oczekuje zaspokojenia swoich aspiracji społecznych, kulturalnych i politycznych w ramach tej samej formuły *Bangsa Malaysia*.

Wypowiedzi przedstawicieli władz w tej sprawie były i pozostają niezwykle enigmatyczne. Sam premier Mahathir podkreślał, że ma jedynie na myśli *wspólnotę ludzi, którzy są w stanie identyfikować się z państwem, posługiwać się Bahasa Malaysia i akceptować założenia Konstytucji*, ale którzy pozostaną wciąż *Chińczykami, Hindusami, Ibanami, Kadazanami, Murutami, itd.* Wedle Mahathira Malezyjczycy będą więc jedynie *Bangsa Malaysia* w sensie politycznej tożsamości, a w związku z tym nie porzucą swych własnych etnicznych języków czy kultur³³.

Idea *Bangsa Malaysia* może być zatem postrzegana wyłącznie jako próba konsolidacji malajskiego nacjonalizmu i kulturowego pluralizmu, jak też zdefiniowania narodu jako „mozaiki różnych kultur”. Jednakże, jak wielokrotnie podkreślali to Malajowie i Chińczycy, opisywanie narodu jako „mozaiki kultur” jest o wiele łatwiejsze niż życie w takiej mozaice. Tworzenie zjednoczonego „narodu” bez związku z poszczególnymi kulturami etnicznymi jest trudnym zadaniem. Program *Bangsa Malaysia* przynosi więc wiele fundamentalnych pytań. Pierwsze i najważniejsze: do jakiego stopnia zasada „jedności w różnorodności”, zawarta w idei *Bangsa Malaysia*, okaże się mocnym fundamentem dla stworzenia „zjednoczonego narodu malezyjskiego”? Po drugie, zanim to zostanie osiągnięte, obywatele Malezji mogą oczekiwać informacji, jakie kroki będą podjęte dla zrównoważenia nacjonalizmu malajskiego kulturowym pluralizmem? Próba udzielenia jednoznacznych odpowiedzi na te pytania może jednak wywołać kolejną konfrontację polityczno-kulturową głównych grup etnicznych. Konfrontacja taka oznaczałaby zaś wielowymiarowe zderzenie malajskiego nacjonalizmu, islamu, idei „chińskości”, koncepcji *Bumiputery* (włącznie z jej wersjami kadazanizmu i dajakizmu) z kulturowym pluralizmem. Idea *Bangsa Malaysia* powinna w związku z tym być rozpatrywana głównie w kategoriach politycznych, a nie kulturowych. Patrząc z tej perspektywy można stwierdzić, że społeczności etniczne przejawiać będą swą siłę w najbliższych latach także w kształtowaniu *Bangsa Malaysia* i wywieraniu wpływu na dynamikę jego budowy.

Chociaż rząd był w stanie powstrzymać recesję gospodarczą i ustabilizować wzrost gospodarczy na umiarkowanym poziomie, wciąż z trudem udaje mu się odzyskiwać utracone poparcie społeczne. Utrzymywanie się takiego stanu nie tylko najprawdopodobniej podważy pozycję UMNO, ale również zagrozi trwałości malezyjskich rozwiązań konsocjonalnych. Jeśli UMNO osłabnie, czy pojawi się inne ugrupowanie polityczne, które weźmie na siebie odpowiedzialność za utrzymanie etnicznego spokoju w państwie? W jakim stopniu idea *Bangsa Malaysia* przeżyje okres politycznej supremacji premiera Mahathira? W jakim kierunku polityka

³³ Patrz: Mohamad Mustafa Ishak, *From plural society to Bangsa Malaysia: ethnicity and nationalism in the politics of nation-building in Malaysia*, Ph.D. Thesis, University of Leeds 1999.

Malezji może ewoluować po odejściu premiera Mahathira? Oto kluczowe kwestie odnoszące się do przyszłości „zjednoczonego narodu malezyjskiego”.

Konkluzje

Jest rzeczą oczywistą, że w Malezji w ciągu ostatnich czterech dziesięcioleci nastąpiło wiele zmian w podejściu władz do kwestii etnicznych. Chociaż wciąż stanowią one kluczową kwestię dla malezyjskiej polityki, ich natura w latach 90. XX w. różni się znacznie od tej z lat 60. i 70. Postępująca stabilizacja systemu konsocjonalnego, poszerzenie bazy wieloetnicznej koalicji politycznej i nieustanny wzrost gospodarczy umożliwiły rządowi przywrócenie pewnej równowagi etnicznej na różnych polach. Utrzymywanie harmonii etnicznej w znacznej mierze opierało się na ustawicznym podnoszeniu standardów życia. Z pewnością czynnik ten pozostanie niezwykle istotny także w przyszłości.

W konsekwencji koncepcja *Bangsa Malaysia* stała się częścią pakietu rozwoju gospodarczego zawartego w programie *Wizja 2020*. Sukces samego projektu *Bangsa Malaysia* wymaga jednak czegoś więcej niż tylko prosperity w sferze gospodarczej. Nacjonalizm i tożsamość narodowa nie przynależą bowiem do tego samego wymiaru rzeczywistości co gospodarka. Cechują je silne uwarunkowania kulturowe i emocjonalne. Kontrola tych sfer może okazać się o wiele trudniejsza niż wygenerowanie rozwoju gospodarczego. Posługując się słowami Mahathira: *budowa narodu, który tworzą ludzie o rozmaitych doświadczeniach historycznych, etnicznych, językowych, religijnych, kulturowych i geograficznych jest czymś więcej niż tylko zapewnieniem płaszczyzny konsensusu na fundamencie wspólnego państwa. Wymaga to oparcia się na wspólnotie historycznych doświadczeń, wspólnotę wartości, poczucie wspólnej tożsamości i wspólnego przeznaczenia, które przełamuje granice etniczne, bez podważania zarazem etnicznej tożsamości, lojalności, oddania i emocjonalnych związków*³⁴.

Polityka budowy „zjednoczonego narodu” w Malezji przypominała i przypomina wciąż posuwanie się zrywami w różnych kierunkach wyznaczanych przez konkurujące ze sobą etniczne ideologie i etosy. Pozostają one zatem wciąż najpoważniejszą przeszkodą dla urzeczywistnienia projektu *Bangsa Malaysia*. Dalece bardziej groźny dla stabilności wieloetnicznej Malezji może okazać się jednak najprawdopodobniej ekstremizm polityczny, etniczny, kulturowy i religijny, który przyniósł już wiele nieszczęść w przeszłości. Niepowodzenie systemu kontroli pojawiających się ekstremizmów etnicznych czy religijnych oznaczałoby nie tylko katastrofę dla programu *Bangsa Malaysia*, ale mogłoby wręcz położyć kres istnieniu malezyjskiej państwowości.

³⁴ Mahathir Mohamad, *Towards a united Malaysian nation, Speech at the United Malaysian Nation by the Year 2020 Dinner*, Kuala Lumpur, 31 st January 1992.